

ЦІННОСТІ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ ТА ЇХ ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ НОВІЙ ШКОЛІ

БОНДАРЕНКО Н.В.

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу навчання української мови
та літератури*

Інститут педагогіки НАПН України

м. Київ, Україна

В умовах дедалі інтенсивнішого урізноманітнення суспільства й глобальної взаємозалежності зростає роль чеснот, покликаних формувати свідомість громадян Європи і світу - гідності, справедливості, плюралізму, цивілізованості, солідарності, безпеки, толерантності, свобод, рівних прав і можливостей, відповідальності, самодостатності.

«Якщо дивитися на Україну з космосу, то можна уникнути [комплексу – Н. Б.] провінційності. Перш ніж стати громадянином Всесвіту, треба побути громадянином України», – так письменниця Галина Пагутяк обґрунтувала необхідність виховання громадянськості – однієї з базових європейських цінностей – через визначення вектора розвитку нашої культури як україноцентричного [11, с. 22].

Закономірне повернення України в європростір сприяло формуванню в українського народу проєвропейського мислення, налаштованості на розбудову європейської держави. Відбулися переосмислення й переоцінка цінностей, відмова від хибних, невластивих ментальності, набутих внаслідок тривалого перебування в чужій культурі. Зміцніло прагнення пришвидшити впровадження європейських цінностей і євростандартів у всі сфери життя суспільства. Європейський вибір України підкріплений прогресом у відносинах з ЄС.

Оприлюднені Центром «Соціс» результати опитування 4000 респондентів щодо вступу України до ЄС і НАТО, проведене з 29 травня по 6

червня 2019 р., свідчать, що 68,1% проголосували б на референдумі за вступ України в ЄС, а 51,1% відповіли б ствердно щодо НАТО.

Україна зробила вибір своєї цивілізаційної ідентичності й утвердилася у власній європейськості через закріплення в Конституції положень щодо членства в ЄС і НАТО. Держава поступово трансформується в людиноцентровану демократичну з європейською шкалою цінностей і відповідальністю громадян за все, що відбувається в країні. Однак реалізація доленосного вибору можлива лише за ціннісної консолідації суспільства. Процесові впровадження європейських цінностей поки перешкоджають їх абстрактне, ідеалізоване сприймання, недиференційованість і суперечливість ціннісних орієнтацій молоді, співіснування несумісних ціннісних систем – декларованої та реальної, військова агресія, наявність власних біженців, втрата територій, спричинена зокрема й цивілізаційним вибором України. Останні події в ПАРЄ, пов'язані з поновленням повноважень делегації РФ, на жаль, дали Україні підстави засумніватися в ціннісних гарантіях її безпеки.

Європейський вибір України не означає, однак, нівелювання й розчинення нації в євроспільноті ціною втрати власної унікальності, сліпого копіювання й адаптації цінностей, які століттями формувалися в Європі нібито без участі України. Вона є її питомою частиною і тут знаходиться географічний центр материка. Не забуваймо, що Київська Русь була осердям творення справжніх цінностей, які поширювала в Європі ще Анна Ярославна – просвітителька французького народу. Українців визнавали найосвіченішою нацією. Вони легко ставали професорами й ректорами Європейських університетів, а з українських академій виходили гетьмани і митрополити, реформатори не лише України, а й петровської Росії. Фактів цивілізаційного впливу України на Європу (й не тільки на неї) можна навести безліч.

Є думка: досить вибрати країну-зразок із найвищими стандартами життя і, щоб їх досягти, відповідно змінити ціннісну матрицю України. Так, Віктор Андрущенко радить вибирати «цінності, які привели до успіху історично потужні народи і культури» *Це людиноцентризм, демократія, права людини,*

працьовитість, творчість, інформаційна й екологічна безпека, толерантність, миролюбність, гідність, солідарність [13]. Водночас аналіз показує, що наші цінності цілком європейські. Європейськість певного набору цінностей виявляється в їх ієрархії. Ми поділяємо позицію Юрія Липи, який кожну націю розглядав як «неповторність у розумінні конкретної духовної інфраструктури». Головне завдання України й відповідь на те, що вона може дати собі й світові, він вбачав у самопізнанні, відкриванні власних ресурсів, а настанову на європеїзм і західність розглядав як засіб досягнення мети – ставання собою [10]. Цю думку розвиває й осучаснює один із засновників європейського руху граф Куденгове-Калергі: «Європа - це не мета, а засіб досягнення мети» [15]. «Такі цінності як свобода, справедливість чи мир – це мета, а Європа – лише засіб їх утілення», – погоджується професор Тімоті Гартон Аш, наголошуючи, що європейські ідеали переважно загальнолюдські, а їх європейськість визначається тим, наскільки готові їх обстоювати і втілювати самі європейці.

Лариса Івшина переконана: європейській інтеграції має передувати внутрішньоукраїнська. Україна матиме гідне майбутнє лише якщо подолає відрив від самої себе, вибере самостояння, зміцнить суб'єктність, сама проектуватиме й вибудовуватиме національний, духовний та інтелектуальний простір, власну стратегію у світовій політиці, виносячи будь-чию думку за дужки [12]. З огляду на те що мети не досягнуто, вона залишається актуальною. Для її реалізації потрібно виховати громадян нового еволюційного ступеня розвитку, політиків з абсолютно іншим, українським світоглядом.

Розбудовуючи справді європейську державу, варто взяти за основу принцип, який застосовував знаменитий українець світового масштабу Богдан Гаврилишин, консультуючи уряди різних країн: 1. визначити точку, куди ми йдемо; 2. визначити, де ми зараз; 3. зрозуміти, як дійти туди, куди ми хочемо. А це можливо лише через консолідацію суспільства на основі національної ідеї, яку він ототожнює з ідентичністю й модернізацією.

Аналізуючи шлях України до модерності, Євген Бистрицький наголошує, що держава постала перед дилемою «вибору між орієнтацією на універсальні

абсолютні цінності (зокрема європейські) та обстоюванням своєї унікальності, любові до рідної мови та землі» [8, с. 14]. Ідеться про паралельний розвиток *двох ідентичностей – національно-культурної та громадянсько-політичної*.

Перша ґрунтується на українській історії, спадкоємності Київської Русі щодо Візантії, маркерах відмінності українства від решти європейців у ставленні до свободи, сім'ї, довкілля.

Друга ідентичність пов'язана з настановами Майдану на універсальні свободи і права людини та з європейським цивілізаційним вибором.

Григорій Ващенко був переконаний, що «український народ, який протягом віків, борючись за своє існування, власними грудьми захищав європейські народи від навали диких степових орд і тим спас європейську культуру, має велике історичне покликання - об'єднати навколо себе європейські народи» [5, с. 177].

Сьогодні в Україні співіснують стара усталена **система цінностей**, за якою стоять старші покоління людей, і цінності нової епохи, виразником якої є юнь. Сучасне покоління орієнтується здебільшого на прийдешнє. Однак які інновації не пропонувала б молодь, вони завжди засновані на досвіді попередніх поколінь, а отже, на певній культурній традиції. Старше й нове покоління вчать одне в одного. Міжпоколінна трансмісія цінностей – передача генетичної і культурної спадщини від старших поколінь наступним – передбачає також зустрічну тенденцію. Молодіжна інтерпретація ментального й культурного спадку істотно впливає на старше покоління.

За даними наукових досліджень, шкільна молодь так визначає ціннісні пріоритети: 1) сім'я, 2) здоров'я, 3) матеріальні статки, 4) цікава робота, 5) любов, 6) честь, повага людей, 7) друзі, 8) потрібність людям, 9) кар'єра, посада, 10) цікаве дозвілля.

Прикро, що в десятку найважливіших для юнацтва цінностей не увійшли школа, знання, освіта, майбутня професія, духовна культура та інші здевальвовані складники всебічно розвиненої особистості. Тому завдання Української нової школи вбачаємо у заповненні цих лакун. Найдоцільніше це

зробити через реалізовані в змісті ціннісноорієнтаційні компоненти програми і систему спеціально дібраних текстів відповідної тематики у підручниках.

Проблема цінностей досліджувалася у взаємодоповнюваних аксіологічному, філософському, соціологічному, педагогічному та психологічному аспектах, які дають цілісне уявлення про цей феномен. *Цінності* – глибинні смисложиттєві орієнтації особистості або спільноти, які визначають цілі життя й переконання і виступають головним моральним рушієм у прийнятті важливих рішень.

Різні аспекти специфічних чеснот українців знайшли відображення у працях визначних діячів науки і культури. Г. Сковорода, Х. Алчевська, М. Бердяєв, Г. Ващенко, О. Воропай, М. Грушевський, М. Драгоманов, Ю. Липа, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, І. Франко, Т. Шевченко, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, та ін. приділяли значну увагу становленню національної самосвідомості, української ідентичності, любові до рідної мови, пошани до материзни, гордості за неї, готовності захищати свободу й незалежність України. Помітний внесок у вивчення проблеми формування національних цінностей зробили А. Алексюк, В. Андрущенко, І. Бех, Н. Бондаренко, М. Боришевський, І. Зязюн, В. Кизенко, Г. Костюк, С. Косянчук, Л. Крицька, С. Максименко, В. Паламарчук, Л. Пуховська, О. Сухомлинська, Н. Чепелева та ін. Визначено категорійний апарат теорії цінностей; розроблено її основні методологічні положення; розкрито логіко-гносеологічні, соціально-культурні і психолого-педагогічні аспекти феномена *цінності*.

З-поміж закордонних дослідників цінностей відзначилися Е. Фромм, В. Франкл, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Мюнстерберг, О. Шпенглер, А. Маслоу, Ю. Габермас, К. Роджерс, М. Каган, С. Кон, Г. Хофштеде та ін.

Уточнено такі поняття як *цінність* (форма відношень між суб'єктом і об'єктом, що допускає відтворення першим ціннісних якостей другого); *ціннісні орієнтації* (засіб диференціації особою об'єктів за їх значущістю); *система цінностей* (предметне втілення системи діяльності та суспільних

відносин, що відбивають сутність життєдіяльності, конкретно-історичний спосіб життя певної спільноти); *система ціннісних орієнтацій* (результат індивідуального відбиття особистістю системи цінностей).

Активізація процесів євроінтеграції спонукала вітчизняних науковців теоретично осмислити сутність європейських цінностей, їх органічність для українців та перспективи адаптації до відповідних стандартів життя (С. Горбатюк, А. Бульвінський, О. Горенко, А. Кудряченко, Я. Черногор, О. Шморгун та ін.). Аналізом національних цінностей у зіставленні з європейськими переймалися Т. Аболіна, Є. Головаха, А. Горбачик, М. Пірен, О. Кисельов, А. Єрмоленко та інші науковці. Однак не можна вважати достатньою увагу дослідників до проблеми формування в українців суто європейських цінностей. Європа теж має право знати, що за народ українці, які здійснили унікальні для світу Помаранчеву й Революцію Гідності, а нині захищають Батьківщину і Європу від ядерного агресора й цілком заслужено претендують на членство в сім'ї європейських народів.

Згідно з теорією Ш. Шварца, є базові людські цінності, наявні в усіх культурах, що представляють універсальні людські потреби. Саме вони і стали основою сучасних європейських цінностей. Важливою для нас є думка Івана Франка щодо цінностей людського прогресу, зокрема вільної праці, свободи як найвищого ідеалу та пріоритетної цінності – самої людини. Іван Франко стверджував, що українська нація має бути пов'язана із загальноєвропейськими цінностями, але не за рахунок національних [14].

Григорій Ващенко зазначав, що традиційний європейський виховний ідеал ґрунтується на засадах гармонійного розвитку людини. Гармонійність він розумів не як розвиток всіх якостей людини до однакового рівня, а як цілісність, де певна її якість посідає центральне місце й відіграє роль стрижня, навколо якого органічно об'єднуються всі особисті якості людини. Такою якістю в тогочасних умовах учений вважав безмежну відданість Богові й Батьківщині [5, с. 185], що включає високі інтелектуальні якості (відповідний

світогляд, добру фахову підготовку, розвинені логічне мислення, інтелект, творчі здібності).

З-поміж **чеснот українців** Григорій Ващенко відзначав такі: інтелектуалізм, духовний аристократизм, інтелігентність, працелюбність, миролюбність, толерантність, гідність, честь, волелюбність, відважність, хоробрість (ушляхетнену й позбавлену жорстокості); високу моральність, почуття справедливості, пристрасну любов до своєї землі, щирий патріотизм, готовність віддати життя за Батьківщину, потяг до освіти, велику любов до знання і науки, надзвичайні здібності до розумової культури й синтетичного мислення, які є серед найперших умов творчості в галузі науки і техніки; вроджену здатність до культурної творчості, потяг до краси, які, крім музики та поезії, виявлялися також і в оселі (естетизм у побуті), і в ставленні до природи; а також: високі погляди на родинні стосунки, пошана до батьків і старших, вдячність, культ дружби й побратимства, вірність у коханні, чесність, правдивість, відповідальність, вірність даному слову, чемність, привітність, лагідність вдачі, багатство й витонченість емоцій естетичних та емоцій кохання, охайність, гостинність, стриманість, скромність, легкий оптимістичний скептицизм (тонкий український гумор) [5, с. 185–186].

Микола Шлемкевич до цього переліку додає «чистоту звичаїв і чеснот, відсутність цинізму у мові і вчинках», а також «активно-рефлексійні сприймальні настанови на насолоду життям та самоформування». Теперішність для українців є самоцінною (а не потойбічний світ чи комуністичне «завтра») [16, с. 6].

Юрій Липа визначав характер українця як найскладніший з-поміж усіх народів: українець здатний сприймати життя в усій його складності й суперечностях, що надає філософичності думанню навіть пересічного українця.

На переконання Юрія Липи, консерватизм українців не виключає поступу, він потребує сталої уваги до зробленого й обережне впровадження нового з огляду на доцільність і складність буття. Це радше моральний консерватизм, змістом якого є одвічна боротьба добра зі злом [10].

Індивідуалізм, який вважають чи не найголовнішим недоліком українців, за спостереженнями Миколи Шлемкевича, характеризує їх позитивно. Він супротивиться стадності й не перешкоджає спільній праці. Українському індивідуалізму відповідає індивідуальна форма цілевизначення й особиста відповідальність за результати цілереалізації [16, с. 5].

Євген Маланюк говорить про наявність в українців привнесених рабських комплексів, зокрема неповагу до себе, самопринизливий перехід на російську мову без потреби як рецидив малоросійства, а також повільність у реалізації цивілізаційного вибору.

Одним із нагальних завдань вітчизняних мовознавців є реабілітація дискредитованого образу українця шляхом відновлення зумисно спотворених зразків української народної мудрості, що передавалася з покоління в покоління через прислів'я, приказки, билини, бувальщини: *Моя хата з краю — першим ворога стрічаю. Береженого Бог береже, а козака — шабля стереже. Індик думав у неділю, а в суботу в суп попав* [1, с. 29].

Попри складність визначення *суто європейських цінностей*, які були б унікальними саме для Європи, колишній президент Федеративної Республіки Німеччини Йоахім Гаук наполягав, що вони чіткі й закріплені законодавчо. Демократичні цінності, на яких консолідується євроспільнота і в центрі яких людина, визначено в Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу, прийнятій 7 грудня 2000 року в місті Ніцці (Франція). **Цінності Об'єднаної Європи** включають чотири блоки прав і свобод: *фундаментальні; політичні; соціальні; культурні*. До фундаментальних цінностей, які даються людині від народження, належать: *право на життя; недоторканність особистості; право на власність, свобода розпоряджатися нею; право на свої переконання, тобто свобода совісті*. Політичні права і свободи представлено такими цінностями: *право на об'єднання з іншими громадянами у профспілки, громадські організації, політичні партії для захисту своїх інтересів, право на зібрання, мітинги, демонстрації для обстоювання своїх інтересів, прав і свобод; право кожного на свободу думки та її висловлювання; право обирати*

владу і бути обраним; свобода совісті, релігії; право на справедливий суд і ефективний захист; право на свободу; право на безпеку; право дитини на захист і турботу; невтручання у сімейне життя; свобода вибирати вид та місце діяльності й життя в будь-якій країні ЄС. Соціальні права і свободи гарантують безплатну початкову, середню, а в деяких країнах і вищу освіту; державне пенсійне забезпечення; охорону здоров'я і належне медичне обслуговування; державну підтримку людей з обмеженими можливостями, матерів, дітей та ін. ; право на працю та справедливу винагороду за неї; право на екологічну безпеку і захист інтересів споживача. Культурні права і свободи забезпечують право на збереження культурної самобутності.

Цінності взаємопов'язані, одна цінність визначається й реалізується через решту. Так, *свобода – це рівність усіх перед законом, відповідальність і гідність. Справедливість неможлива без правової рівності й соціальної солідарності.*

Чимало досягнень ЄС, таких як *вільне пересування на континенті, демократія та свобода* сприймаються як даність, а тому втрачають статус цінностей.

Аналізуючи базові європейські цінності, науковці доходять висновку, що вони не ізольовані як окремі життєві орієнтації, а реалізуються цілісно, в системі, де кожна базова цінність визначає й конкретизує іншу. Еволюція цінностей на різних етапах розвитку суспільства привела до того, що сучасний європеєць віддає першість досягненням, а на останнє місце ставить *походження* людини всупереч традиційному підходу.

Опитування «Євробарометр» у всіх країнах-членах ЄС щодо ієрархії європейських цінностей показало, що на першому місці серед ідеалів для опитуваних у країнах ЄС виявилися *права людини* (37%), далі у списку - *мир* (35%), *демократія* (34%), *верховенство закону* (22%), *повага до інших культур* (17%), *солідарність* (15%), *повага до життя людини* (14%), *рівність* (13%), *особиста свобода* (11%), *толерантність* (10%), *самовираження* (4%), і на останньому місці у переліку цінностей - *релігія*, яка була важливою для 3%

опитаних. Щоправда, 5% респондентів не знали, як відповісти на запитання, імовірно, вважали, що європейських цінностей не існує [15].

Ціннісні стандарти потребують періодичного перегляду з огляду на нові виклики. У Європі загострюється проблема нетолерантності через приплив ментально інших емігрантів із неслов'янських країн. В Україні на передній план вийшла така цінність як *безпека*. Загалом зросла потреба у фінансовій та медіаграмотності, формуванні здатності перевіряти джерела інформації.

Перед українським суспільством і освітою стоять непрості **завдання**: встановити мир на сході України; запровадити праволюдні європейські стандарти; подолати деструктивну тенденцію конфронтації; поєднати ціннісно всіх українців; консолідувати населення навколо спільних цінностей та єдиної мети на демократичних та гуманістичних засадах; позбутися нав'язаних іззовні хибних цінностей; реалізувати в Україні європейську ціннісну модель відповідно до цивілізаційного вибору; усунути розрив поколінь, недовіру молоді до старших; передати прийдешньому поколінню все багатство генетичного коду народу, його мову, культуру, історію; культивувати кращі риси національного характеру громадянина України і європейця водночас.

Європейські цінності стануть **результативним складником** ефективного освітнього процесу (системою ціннісних орієнтацій особистості), якщо: зміст освіти увідповіднити загальноєвропейському контексту; збагатити зміст базових навчальних предметів ціннісними знаннями і смислами, відомостями про європейські демократичні здобутки, цінності й ідеали; згармонізувати національний і загальноєвропейський компоненти; формувати необхідні для проживання в європейському співтоваристві компетентності; засвоєні цінності набудуть значущого системного характеру і справлятимуть регуляційний вплив на особистість, знання спроектуються на дії і вчинки.

Провідним каналом для включення в зміст навчання української мови відомостей виховного впливу є його побудова на **текстовій основі** [3; 4]. Система цінностей засвоюється учнями через спеціальну систему роботи з

текстами різноманітної тематики як осередям смислів та ідей і різноманітними формами й видами робіт (усними і письмовими) на їх основі аж до есе.

Важлива роль у формування ціннісних орієнтацій шкільної молоді належить активним **формам, методам і засобам**, зокрема й специфічно виховним, які ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини, сприяють формуванню раціонального критичного креативного мислення, ініціативності, творчості. З-поміж них варто виділити тренінги, соціально-проектну діяльність, інтернет-технології, ситуаційно-рольові ігри, по-справжньому інноваційні Storytelling, Айсберг культури, Шість кольорових капелюшків мислення; а також метод відкритої трибуни, «розумову мобілізацію» (дехто називає це «мозковим штурмом»), «фокус-групи», метод аналізу соціальних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, виступ, демократичний діалог, дискусії, семінари, написання есе, соціально-психологічні тренінги, моделювання ситуацій, інтелектуальні аукціони, методики колективних творчих справ, створення шкільних web-сторінок тощо. Результативні інформаційно-комунікаційні технології.

Формування системи ціннісних орієнтацій з вияскравленим єврокомпонентом буде **результативним**, якщо учні: усвідомлять глобальну взаємозалежність країн, місце і роль України у європейській і світовій спільноті; опанують нові знання і смисли про цінності, ідеали, прагнення європейського демократичного суспільства; спільну історію, культуру, спадщину; оволодіють новими способами мислення й діяльності; сформують ціннісні орієнтації та компетентності, необхідні для життєдіяльності в демократичному європейському співтоваристві; набудуть європейського досвіду демократичного буття, поведінки, взаємодії тощо.

Недостатня обізнаність учнів із цінностями Об'єднаної Європи і прогалини в їх ціннісних орієнтаціях з огляду на конституційний намір України вступити до ЄС висновують необхідність цілеспрямованої роботи в цьому напрямі.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаємо у розробленні змісту і технології ціннісного навчання; базового еталона; методик оцінювання рівня сформованості в учнів європейських цінностей на різних ступенях освіти.

Використана література:

1. Бедлінський О. Запозичена лексика чи світогляд свого народу? *Українська мова і література в школі*. 2017. №1. С. 27-31.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності : наук. видання. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
3. Бондаренко Н. В. Текстоцентрична система вивчення державної мови: теоретичний і практичний аспекти. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови* : матер. Міжнар. наук.-метод. семінару. Ужгород, 2009. С. 143-153.
4. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Розвиток життєвих компетентностей старшокласників засобами підручника української мови. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць. Київ, 2018. Вип. 21. С. 44-56.
5. Ващенко Г. Виховний ідеал. Твори: У 6 т. Полтава : Полтав. вісн., 1994. т. 1. 190 с.
6. Грабовський С. Хто є справжнім українцем. *День*. 2014. 6-7 черв. (№ 10/103). С. 11.
7. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем: спогади. Київ: Пульсари, 2011. 288 с.
8. Ідентичність, історія, мова. Як нам перемагти? *День*. 2017. 2-3 черв. (№ 93/94). С. 14-15.
9. Вишневський О. І. Кодекс цінностей сучасного українського виховання. Вишневський О. І., Кобрій О. М., Чепіль М. М. *Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій* /за ред. О. Вишневського. Дрогобич: Відродження, 2001. С. 98-99.
10. Липа Ю. Призначення України. Львів: Просвіта, 1992. 272 с.
11. Плахта Д. «Еліта – це ті, кого неможливо купити». Письменниця Галина Пагутяк про «українізацію на карантині» та інші проблеми «постсовка». *День*. 2017. 20-21 січ. (№8/9). С. 22.
12. Повернення в Царгород /за заг. ред. Л. Івшиної. Київ: ТОВ «Українська прес-група», 2015. 496 с.
13. Філософія освіти: навч. посіб. / за заг. ред. В. Андрущенка. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 328 с.

14. Франко І. Поза межами можливого. Твори : У 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45.
15. Цюпин Б. Європейські цінності: реальність чи міф? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a725131805.html>
16. Шлемкевич М. Фронт української правди. Чикаго, 1963.